

NJEMAČKE POSUĐENICE IZ SPOREDNOGA KUTA

Tomislav Talanga

I. Hrvatski književni jezik dugo je vremena stasavao pod jakim utjecajem i dominacijom njemačkoga jezika, stoga je i animozitet prema njemu bio jači nego prema drugim jezicima. Za razliku od druge polovice 19. stoljeća i prvih desetljeća 20. stoljeća njemački je jezik prestao funkcionirati kao kulturni i civilizacijski "pokrovitelj" hrvatskih prostora, pa i animozitet prema njemu postupno slabi. Dobro je napomenuti da su gotovo svi promicatelji hrvatskoga jezika do početka ovoga stoljeća pohađali njemačke škole i učilišta i stjecali znanja služeći se upravo tim jezikom kao medijem. Petar Preradović piše svoje prve pjesme na njemačkome jeziku, a hrvatski ban Josip Jelačić cio život, gotovo isključivo, piše njemački i među ostalim izdao je i poveću zbirku pjesama vrlo luksuzna izdanja na njemačkom jeziku. Ljudevit Gaj i Stanko Vraz najveći su dio svoje (i međusobne) korespondencije obavljali na njemačkom jeziku.

U 19. stoljeću dakle postojala je velika opasnost da njemački jezik kao medij prekrije i popuni svekolike kulturne i civilizacijske potrebe hrvatskih prostora i hrvatski jezik stijesni na razinu svakodnevnoga govora i folklora. To se nasreću nije dogodilo, dalekovidnošću i zalaganjem hrvatskih odličnika 19. stoljeća, koji su listom stekli znanja na učilištima upravo toga njemačkoga jezika.

II. Prošle su tome dvije godine od kada je *Rječnik hrvatskoga jezika* Vladimira Anića (ARHJ) po drugi put u pet godina ugledao svjetlo dana, a gotovo je stotinu godina tome od kada je posljednji rječnik prije toga objavljen s nama dragim pridjevom *hrvatski* (Broz—Ivekovićev 1901.). U kojoj je mjeri onaj stariji, polazeći od današnjega stanja, hrvatski, ostaje upitno, a u kojoj će mjeri taj mlađi zadovoljiti svekolike kulturne, civilizacijske, ali i nacionalne potrebe hrvatskoga naroda, pokazat će vrijeme.

Zanimanje nekih germanista privukao je povećani broj njemačkih posuđenica koje su se u Anićevu rječniku našle, kako ih prikazuje i je li ponešto trebalo drugačije napraviti. U hrvatskome je književnome jeziku naime nekoliko stotina njemačkih posuđenica, a ukupan im je broj teško utvrditi zbog nejasna temeljnoga stava kroatistâ prema njima. Tu je i oko dvije tisuće, a po nekim metodama brojanja i četiri tisuće njemačkih posuđenica u govorima sjeverne Hrvatske, od kojih je dio ovaj put uvršten u ARHJ.

III. Anićev *Rječnik hrvatskoga jezika* bilježi 554 temeljne njemačke posuđenice i leksičke jedinice primarnoga njemačkog posredovanja. *Temeljna posuđenica* znači prvotno posuđena riječ kao npr. *hohštapler* (njem. *Hochstapler*), dok se izvedene riječi *hohštaplarski*, *hohštaplerstvo* i *hohštaplirati* — ne pribrajaju gornjem broju. *Primarno njemačko posredovanje* znači da je hrvatski jezik posudio iz njemačkoga neku riječ koju je njemački jezik i sam prije toga posudio iz nekoga drugog jezika, ali ju je glasovno, u značenju, a ponekad i tvorbeno prilagodio njemačkom jeziku — npr. hrv. *cigla* < njem. *Ziegel(stein)* < lat. *tegula*, hrv. *funta* < njem. *Pfund* < lat. *pondo*, hrv. *revir* < njem. *Revier* < lat. *riviera*. Za razliku od tih riječi hrv. *mužar* jest prvotno njemačka riječ (*Mörser*), ali je k nama došla mađarskim posredova-

njem (mađ. *mozsár*), dakle riječ ima primarno mađarsko posredovanje.

Za razliku od Anićeve rječnika, Broz–Ivekovićev *Hrvatski rječnik* bilježi pet puta manje njemačkih posuđenica, tj. 105 istovjetnih onima u Anića i 21 marginalnoga značaja, koje ne navodi Aniće, kao što su *fenek*, *frajt*, *frtalj*, *plajvaz*, *rolja*, *šilj-bok*, *štuc* itd. Listajući Broz–Ivekovićev rječnik čovjek se zgrozi nad sirovom vukovštinom i tanašnim korpusom na koji se rječnik poziva, tumačeći riječi i na njemačkom i latinskom jeziku, pa u toj maniri tretira i stare njemačke posuđenice: *cedulja* vidi *teskera*, *ceh* vidi *esnaf*, *celer* vidi *selen*, *ribizle* vidi *ćičin-boba*, *plahta* vidi *čaršaf*, *vaga* vidi *kantar*, *mjerila*, *terazije* itd. Broz–Ivekovićev rječnik u duhu lingvističkoga velikosrpstva (svi su štokavci Srbi) tumači i natuknicu *Šokac*, regionalni etnonim za Hrvata: »Serbus latini ritus«, dakle 'Srbin latinskoga obreda'.

IV. Moderni europski jednojezični rječnici kada upozoravaju na posuđenicu ili kakvu stranu riječ, čine to dosta diskretno i u pravilu pri koncu teksta dotične natuknice. ARHJ naprotiv stavlja upute na jezik davatelj ili primarno posredovanje u prvi plan. Važnija je ipak opisna definicija neke riječi i njezina stilaska uporabna vrijednost, dok je njezina prvotna pripadnost nekom drugom jeziku sekundarna stvar. Teško je ponekad precizno naznačiti jezik davatelj, jer često imamo više jezika posrednika i raznih preinaka (glasovnih i tvorbenih prilagodbi) koje u krajnjim slučajevima postaju za laike neprepoznatljive ili opterećene pučkom etimologijom (*pekar*), pa je potrebno upozoriti na taj put, ali tako da bude jasno naznačeno, koji je posljednji jezik posrednik, a koji je jezik (ili jezici) prvotni davatelj.

Možemo to lakoćom pokazati na primjeru natuknice *palacinka* koju ARHJ označuje kao mađarsku posuđenicu, što nije sasvim precizno. *Palacinka* je u stvari došla k nama iz austrijskoga njemačkog *Palatschinke*, a to iz mađ. *palacsinta*, a to iz rumunjskoga *placintă*. Rumunjska riječ temelji se na latinskoj riječi *placenta*, što je, usput rečeno, na indoeuropskoj razini genetski srodno s hrvatskom riječju *ploča*. Označavanje bi u tom slučaju moglo biti ovakvo: na prvo mjesto možemo staviti *njem.* kao posljednji jezik posrednik, a iza toga navesti *mađ.*, *rum.* i *lat.* kao jezike stvarne posudbene dubine. U skraćenu označivanju može se navesti (*njem. mađ. rum. lat.*), čime bi se zaokružio put te i sličnih posuđenica. — Natuknicu *huncut* ARHJ precizno označuje (*njem. mađ.*) jer je spomenut jezik posrednik (*mađ.*) i jezik posudbene dubine (*njem.*).

Od 554 nabrojena primjera posudbe ili primarnoga njemačkoga posredovanja ARHJ samo za 449 označuje njemački jezik, dok za ostalih 105 najčešće izostavlja oznaku. Na taj se način čitatelja dovodi u zabludu o pozadini i postanju nekih riječi, koje će nesvjesno, ali krivo svrstati u hrvatsku ili neku drugu starinu. Nije označeno npr.: *biflati*, *cik-cak*, *cink*, *cinkati*, *coprnjica*, *čižak*, *fuj*, *galge*, *kelj*, *kermes*, *krumpir*, *mošt*, *mužar*, *modle*, *račlati*, *ranac*, *ribiz*, *šerpenja*, *šmokljan*, *šonjo*, *šopati*, *štur*, *zemička*, *žemlja* itd. U nekim je slučajevima označavanje potpuno promašeno ili manjkavo: *bajbuk*, *bajbok* ARHJ smatra orijentalizmom iako je riječ nastala prema njemačkoj sintagmi *bei Wache*. *Kiper* je njemačka, a ne engleska riječ. *Hamburger* je označen s *njem.*, što nije sasvim precizno. Riječ naime prvotno ima veze s njemačkim gradom Hamburgom, ali je k nama došla preko američkog engleskog i danas se po mišljenju mnogih anglista pučkoetimološki izravno povezuje s engleskom riječju *ham* 'šunka, pršut'. Moglo bi s dakle označiti (*engl. njem.*). *Funta* (*klas. evr. engl.*) također nije do-

bro, naime svi europski jezici koji imaju tu prvotno latinsku riječ (*pondo*), čuvaju početni glas /p/ osim njemačkoga jezika, koji u latinskim posuđenicama do 800. godine poslije Krista početni bezvučni okluziv /p/ kao i vlastite germanske p-glasove pretvara u afrikatu /pf/, dakle njem. *Pfund*. Glas /pf/ pak, u okviru hrvatske glasovne prilagodbe njemačkih posuđenica, početno postaje u pravilu /f/ (usp. njem. *Pfusch*, *pfui*, *Pflanze* : hrv. *fušer*, *fuj*, *flanca*). Ostala su tumačenja isključena, jer hrvatski jezik u smislu povijesne gramatike ne poznaje suglasnik /f/. Kod natuknica *grof* i *perec* uz upute na njemački trebalo bi naznačiti i jezik posrednik, a to je mađarski, dakle (*mađ. njem.*), kao što je to ispravno učinjeno kod posuđenice *fileki*.

V. Mnoge njemačke posuđenice koje su integrirane u hrvatski govorni idiom sjeverne Hrvatske ARHJ neopravdano izostavlja. Ne hvata nikoga nostalgija za nevedenim *knedlama* i *noklama*, ali je očito da ih književne zamjene *okruglice*, *žličnjaci* i *valjušci* nisu istisnule iz govornoga jezika (na sjeveru), pa su te i slične njemačke posuđenice zaslužile da budu uvrštene u hrvatski rječnik, uvažavajući upute na razgovorni jezik.

Pojedine se njemačke posuđenice u ARHJ koriste kao pomoć u tumačenju nekih pojmova, ali se ne navode kao samostalne natuknice: *cigaršpic* se tumači i s *muštikla*, *geler* sa *špliter*, *kvačilo* s *kuplung*, *salamura* s *pac*, *šerpa* s *rajngla*, a za *knap* je navedeno kao oprečno značenje *loker*.

Znakovito je da su izostavljene vrlo frekventne njemačke posuđenice kao što su: *tašna*, *zih*-*aš*, *cin*, *nitna*, *tipl*, *jauzna*, *tipka-ti*, (*pre-*, *u-*)*šaltati*, *pre-saugati*, *pre-cvikati* itd. Na drugoj strani velik, a možda i neopravdano prevelik prostor zauzimaju orijentalizmi koje su hrvatski vukovci na prijelomu stoljeća uvrstili u hrvatski leksik. Najveći broj tih orijentalizama hrvatskomu je narodu bio i ostao nepoznat, jer oni prostorno i vremenski pripadaju nekoj drugoj civilizaciji. Postavlja se pitanje koji je to broj Hrvata koji imaju kulturnu i civilizacijsku potrebu posjedovati u svojem rječniku jezično blago tipa: *časa*, *čebe*, *merdžan*, *metoh*, *hajvan*, *čar*, *jašmak*, *parip*, *kačamak*, *kačkavalj*, *kijamet*, *sindžir*, *sullijaš*, *sulundar*, *vajat*, *vakat*, *zarf* itd. Očito je da kroatisti još uvijek nisu izoštrili svoj temeljni stav niti prema orijentalizmima, kao i prema germanizmima, i da to trebaju učiniti. Vukovci naime, usput rečeno, orijentalizme nisu smatrali tuđim riječima.

Stavit ću i svoju jezičnu kompetenciju na kušnju (štokavac, jugoistočna Slavonija, Županja) i pokušati ilustrirati svoje sumnje na primjeru orijentalizma *đubar* (ARHJ 176). Uz temeljnu posuđenicu *đubar* Anić navodi još devet izvedenih natuknica: *đubrara*, *đubrenica*, *đubrenik*, *đubretar*, *đubretara*, *đubrište*, *đubriti*, *đubrivo* i *đubrovnik*. Moj zavičaj poznaje na razini narječja i govornoga jezika orijentalni jezični supstrat srednjega intenziteta i uz temeljnu posuđenicu *đubar* (ili *đubre*) rabi još i izvedenice *đubriti* i *đubrište*. Sve su tri uvijek po značenju vezane za 'stajnjak'. Pitam se, što će tek reći onih pedesetak posto Hrvata kajkavaca, čakavaca i podosta štokavaca, koji ni te tri riječi u pravilu ne poznaju i komu i čemu služi onih ostalih sedam izvedenica? Status orijentalizama u ARHJ u odnosu na status njemačkih posuđenica mogao bi se sažeti u jednu rečenicu: *Fišek* (196) može u hrvatski leksik, a *štanicl* (ne navodi) *jok* (328)!

VI. Hrvatski je književni jezik spletom okolnosti stvorio dvojak odnos prema

njemačkim posuđenicama, ali je taj dualizam dugo služio i kao obrambeni mehanizam prema ekspanzionističkim ambicijama srpskoga jezika.

Kao prvo hrvatski je književni jezik izoštravao svoju samobitnost prema njemačkome jeziku odstranjivanjem njemačkih posuđenica, njemačkih posredovanja i njemačkih kalkova, a dosljednom primjenom toga načela poslije se (u obje Jugoslavije) štitio i od nasrtaja srpskoga jezika: hrv. *burza* (srp. *berza*), *poštanski prelinac* (*poštanski fah*), *kolegica* (*koleginica*), *kapetan* (u športu, *kapiten*), *glačalo* (*pegla*), *dojam* (*utisak*), *crpka* (*pumpa*), *hrenovka* (*viršla*), *odrezak* (*šniel*), *maslac* (*buter*), *pirjati* (*dinstati*), *papiga* (*papagaj*), *vojarna* (*kasarna*), *stroj* (*mašina*), *plin* (*gas*), *postolar* (*šuster*), *rajčica* (*paradajz*), *soboslikar* (*moler*), *ličilac* (*farbar*), *tlak* (*pritisak*), *vijak* (*šraf*, *šaraf*), *zđjelica* (u medicini, *karlica*), *žbuka* (*malter*), *tračnica* (*šina*), *štednjak* (*šporet*), *perilica* (*vešmašina*), *kovčeg* (*kofer*), *porculan* (*porcelan*), *šparoga* (*špargla*), *juha* (*supa* i *čorba*), *konobar* (*kelner*), *tvornica* (*fabrika*), *umak* (*sos*), *naprtnjača* (*ranac*, *ruksak*), *pećnica* (*verna*) itd. Treba napomenuti da se kroatizira i određeni sloj posuđenica iz drugih jezika, što je zapravo odjek čistunskoga načela, preuzeta iz njemačke jezične tradicije. Na više mjesta ARHJ upozorava na njemačke kalkove: *djelokrug*, *dvopek*, *utjecaj*, *zlatotisak* itd., dok npr. *ležaj* u mehaničkom smislu (njem. *Lager*) ne smatra njemačkim kalkom. Neprecizno je označen i *kolodvor* (*klas. evr.*) jer je njem. *Bahnhof* služio kao sirovina za neologizam *kolodvor*, a čiju je tvorbenu valjanost bezuspješno osporavao hrvatski vukovac Tomo Maretić u svojem *Savjetniku* 1924. godine.

Kao drugo hrvatski se književni jezik štitio od najezde srpskoga upravo na obrnut način, braneći svoju samobitnost čuvanjem njemačkih posuđenica i njemačkoga primarnog posredovanja: hrv. *ladica* (srp. *fioka*), *ceh* (*esnaf*), *deka* (*ćebe*), *bronca* (*bronza*), *plahta* (*čaršaf*), *šport* (*sport*), *bilanca* (*bilans*), *financije* (*finansije*), *graba* (*jendek*), *centimetar* (*santimetar*), *rajon* (*rejon*), *škare* (*makaze*), *marelica* (*kajsija*), *tipkati* (*kucati*), *remen* (*kaiš*), *kino* (*bioskop*), *mužar* (*avan*), *papir* (*hartija*), *vagati* (*meriti*), *špinat* (*spanać*), *tepih* i *sag* (*čilim* i *tepih*), *tulipan* < niz. tur., njem.-tal. posred. (*lala*) itd. U procesu standardizacije hrvatskoga jezika to se načelo nije uspjelo uvijek nametnuti, pa su neke vrlo frekventne riječi potisnute u korist orijentalizama. Potisnuti su npr. *cukar* (*cukor*) i *tašna* u korist *šećera* i *torbe*, a što je sasvim neobično, potisnut je europeizam *ura* (latinizam njem. posred.) u korist orijentalizma *sat*.

Ovome prilogu nije bio cilj preuveličati značenje njemačkoga jezika u razvoju hrvatskoga književnoga jezika, koje je dakako veliko, niti su nužne nekakve korjenitijske revizije s tim u svezi, kao što je to očito slučaj s orijentalizmima, nego mu je cilj bio upozoriti na neke propuste i manjkavosti Anićeva *Rječnika hrvatskoga jezika*, koje germanist možda vidi drugačije nego kroatist.

SAŽETAK

Tomislav Talanga, Pedagoški fakultet, Osijek

UDK 801.3:808.62, stručni članak

primljen 22. srpnja 1996., prihvaćen za tisak 30. rujna 1996.

Der Beitrag analysiert die deutschen Lehnwörter im kroatischen Wörterbuch von V. Anić (1994), problematisiert aber auch die Stellung deutscher Entlehnungen im Kroatischen allgemein.